

The Philosophy of Divine experiment from the Perspective of the Quran and Its Educational Conclusions for the Country's Educational-Educational Evaluation System

Mokhtar Zakeri

1. Associate Professor, Department of Educational Sciences, Farhangian University, Tehran, Iran.

Email: mokhtarzakeri@cfu.ac.ir

Volume info

Vol. 34
Series: 71
Summer 2026

Article Type

Research Paper

Article History

Received:
12 May 2025
Revised:
22 November 2025
Accepted:
23 July 2026
Published:
27 July 2026

ISSN – E-ISSN

ISSN: 8901-1857
E-ISSN: 2821-1685

Abstract

One of the areas in which the concept of divine testing is discussed is the field of religion, and especially the Holy Quran. The author's attempt is to identify the components and dimensions of divine testing from the perspective of the Quran and to discuss and analyze the educational arguments of this issue in the country's educational evaluation system. This research was conducted in the form of qualitative and philosophical research and with the inductive content analysis method with a data coding system and an analytical-deductive method. The research findings show that four main categories, including the philosophy of divine testing, examples of divine testing, and the results of success and failure in divine testing, constitute the dimensions of the concept of divine testing. The results showed that divine testing is a necessary matter that plays a veto role in human salvation. The main goal of evaluation from the Islamic perspective is the growth and elevation of man and his being placed on the direct divine path; because true growth is achieved by engaging in challenges and issues, and this is accomplished by divine tests. Therefore, in educational-evaluational evaluation, apart from seeking to determine his comprehensive competence for promotion, it is necessary to first and foremost consider his educational and educational growth as the criterion. Therefore, evaluation acquires a qualitative and formative nature. Evaluation in this sense is not only related to the daily life of the learner, but the educational evaluator must focus his attention to a large extent on evaluating the traits and behaviors of the learner that are also effective in shaping his fate and afterlife. The educational dimension of evaluation becomes very prominent here.

Keywords: Divine experiment, Quran, inductive analysis, philosophical analysis, educational arguments.

Cite this Paper: Zakeri Z. (2026). The Philosophy of Divine experiment from the Perspective of the Quran and Its Educational Conclusions for the Country's Educational-Educational Evaluation System. *Journal of The Research in Islamic Education Issues*. 34(71), 145-167

Publisher: Imam Hossein University.

The Author(s).

فلسفة الاختبار الإلهي من منظور القرآن واستنتاجاتها التربوية لنظام التقويم التعليمي - التربوي في البلاد

مختار ذاكري^١

١. أستاذ مشارك، بقسم العلوم التعليمية، أكاديمية فرهنجان، طهران، إيران
Email: mokhtarzakeri@cfu.ac.ir

الْمُلَخَّص

يسعى الباحث إلى التعرف على عناصر وأبعاد فلسفة الاختبار الإلهي من منظور القرآن الكريم، وتحليل استنتاجاتها التربوية المترتبة على هذا الموضوع في نظام التقويم التعليمي - التربوي في البلاد. تنتمي هذه الدراسة إلى البحوث النوعية والفلسفية، وقد أنجزت بمنهج تحليل المحتوى الاستقرائي باستخدام نظام ترميز البيانات وبالمنهج التحليلي - الاستنتاجي. وتُظهر نتائج البحث أن أربع مقولات أساسية - وهي: فلسفة الاختبار الإلهي، مصاديق الاختبار الإلهي، نتائج النجاح والفشل في الاختبار الإلهي - تُشكّل أبعاد مفهوم الاختبار الإلهي. إن الهدف الرئيسي للتقويم من وجهة نظر الإسلام هو نمو الإنسان ورفيّه وسلوكه الطريق الإلهي المستقيم. ولذلك، ينبغي في التقويم التعليمي - التربوي أن يكون النمو الدراسي والتربوي للمتعلم هو المعيار الأول. أي أن يكون التقويم معيّنًا للمتعلم وخادمًا للتقدم الدراسي والتربوي. وقد بينت النتائج أن الاختبار الإلهي يؤدي دورًا جوهريًا في نجات الإنسان. وعلى هذا الأساس، فإن التقويم التعليمي - التربوي يُعدّ أمرًا ضروريًا لتحقيق النجاح التعليمي والتربوي للمتعلم، مما يستدعي اهتمامًا خاصًا. فالمعالم، بوصفه موجّهًا ومشرفًا على عملية التعليم والتعلم، ينبغي له بعد قياس مستوى التعلم أن يحدد نقاط القوة والضعف لدى المتعلم ويتخذ خطوات نحو تحسين تعلمه. وهكذا يكتسب التقويم طابعًا كميًا وتكوينيًا، والتقويم بهذا المعنى لا يقتصر على شؤون الحياة اليومية للمتعلم، بل ينبغي للمُؤمّن أن يركّز جانبًا كبيرًا من اهتمامه على تقويم الصفات والسلوكيات التي تؤثر في بناء مصيره وعاقبته الأخروية. وبذلك يصبح البعد التربوي للتقويم في هذا السياق بالغ الأهمية. الكلمات المفتاحية: الاختبار الإلهي، القرآن، التحليل الاستقرائي، التحليل الفلسفي، الاستنتاجات التربوية.

السنة والرقم

المجلد: ٣٤

سيف ١٤٤٨

ورقة البحث

تاريخ المقالة

تاريخ الاستلام: ١٤ ذي القعدة ١٤٤٦

تاريخ المراجعة: ٠١ جمادى الثاني ١٤٤٧

تاريخ القبول: ٠٨ صفر ١٤٤٨

تاريخ النشر: ١٢ صفر ١٤٤٨

ISSN - E-ISSN

ISSN: 8901-1857

E-ISSN: 2821-1685

١ استناد: ذاكري، مختار (١٤٤٨). فلسفة الاختبار الإلهي من منظور القرآن واستنتاجاتها التربوية لنظام التقويم التعليمي - التربوي

في البلاد؛ مجلة العمى البحث في قضايا التربية الاسلامية؛ ٣٤ (٧١): ١٤٥-١٦٧.

المؤلفون

الناشر: الجامعة الامام الحسين (ع)

OPEN ACCESS

فلسفه‌ی آزمایش الهی از منظر قرآن و استنتاجات تربیتی آن برای نظام ارزشیابی تحصیلی - تربیتی کشور

مختار ذاکری^۱

Email: mokhtarzakeri@cfu.ac.ir

۱. دانشیار، گروه آموزش علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران

چکیده

تلاش نگارنده براین است که مولفه‌ها و ابعاد آزمایش الهی را از منظر قرآن شناسایی نموده و استنتاجات تربیتی این موضوع را در نظام ارزشیابی تحصیلی تربیتی کشور بحث و تحلیل کند. این پژوهش از اشکال پژوهش‌های کیفی و فلسفی و با روش تحلیل محتوای استقرایی با نظام کدگذاری داده‌ها و روش تحلیلی-استنتاجی انجام شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد، ۴ مقوله اصلی شامل فلسفه آزمایش الهی، مصادیق آزمایش الهی، نتایج موفقیت و شکست در آزمایش الهی، تشکیل دهنده ابعاد مفهوم آزمایش الهی هستند. هدف اصلی ارزشیابی از دیدگاه اسلام، رشد و تعالی انسان و قرارگرفتن وی در مسیر مستقیم الهی است. لذا در ارزشیابی تحصیلی-تربیتی لازم است در درجه اول، رشد تحصیلی و تربیتی وی را ملاک قرار دهیم. بدین معنی که ارزشیابی، یاری‌گر و در خدمت یادگیری و پیشرفت تحصیلی و تربیتی فراگیر باشد. نتایج نشان داد، آزمایش الهی نقش بنیادی در رستگاری انسان ایفا می‌کند. بر همین مبنا، ارزشیابی تحصیلی-تربیتی امری مسلم و واجب در موفقیت آموزشی و تربیتی فراگیر است که اهتمام ویژه می‌طلبد. معلم به عنوان هدایت‌گر و ناظر بالینی فرایند یاددهی یادگیری که همواره فراگیر را رصد می‌کند، بایست بعد از سنجش میزان یادگیری فراگیر، نقاط قوت و ضعف وی را مشخص نموده و در جهت اصلاح و تقویت یادگیری فراگیر گام بردارد. از این رو ارزشیابی، ماهیتی کیفی و تکوینی پیدا می‌کند. ارزشیابی در این معنا، فقط مربوط به امور زندگی روزمره فراگیر نمی‌شود بلکه ارزیاب آموزشی بایست توجه خود را تاحد زیادی بر ارزشیابی صفات و رفتاری از فراگیر متمرکز کند که در ساخت سرنوشت و عاقبت اخروی وی نیز موثر هستند. لذا بعد تربیتی ارزشیابی، در اینجا، بسیار پررنگ می‌شود.

کلیدواژه‌ها: آزمایش الهی، قرآن، تحلیل استقرایی، تحلیل فلسفی، احتجاجات تربیتی.

سال و شماره

سال ۳۴، پیاپی: ۷۱
تابستان ۱۴۰۵

نوع مقاله

مقاله پژوهشی

سابقه مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۲۲
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۹/۰۱
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۰۱
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۵/۰۵

شابا چاپی و الکترونیکی

شابا چاپی: ۶۹۷۲-۲۲۵۱
الکترونیکی: ۵۱۹۶-۲۶۴۵

استناد: ذاکری، مختار. (۱۴۰۵). فلسفه‌ی آزمایش الهی از منظر قرآن و استنتاجات تربیتی آن برای نظام ارزشیابی

تحصیلی-تربیتی کشور؛ پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی؛ ۳۴ (۷۱): ۱۶۷-۱۴۵.

©
نویسندگان.

ناشر: دانشگاه جامع امام حسین(ع)

OPEN ACCESS

مقدمه و بیان مسئله

سنت‌های الهی، ابزاری کارآمد در هدایت و تربیت آدمی و دستیابی وی به فرجام نیک یا بد در دو سراسر است؛ گرچه واکنش مردم به اهداف، فلسفه، ابزار و کارکردهای این سنت‌ها یکسان نبوده و همواره دو جبهه متفاوت خداگرایی و دنیاگرایی در این باره، شکل گرفته است (ملکی و همکاران ۱۴۰۲). یکی از سنت‌های الهی، سنت امتحان است. کسی که ایمان می‌آورد، مشمول سنت امتحان الهی قرار می‌گیرد و ایمان او به محک آزمایش گزارده می‌شود. هر پیروزی او در هر امتحانی، روح او را مقاوم‌تر و ایمان او را راسخ‌تر می‌کند. لذا او در جهت کمال، رشد بیشتری می‌کند؛ ولی اگر تسلیم هوای نفس خود شد و نتواند در امتحان الهی سربلند بیرون آید، از درجات کمال محروم می‌شود و از رحمت الهی دور می‌گردد. پیشوایان اسلام که راهنمایان بشر هستند، در این رابطه مطالب زیادی بیان کرده‌اند و انسان‌ها را هدایت نموده و وظیفه آنها را مشخص کرده‌اند. امتحان الهی، نه به قشری خاص از افراد مربوط است و نه در زمان و مکانی مشخص، صورت می‌پذیرد؛ بلکه همه انسان‌های مکلف، در معرض امتحان خداوندی هستند. ما معمولاً امور روزمره زندگی را جریان‌اتی عادی و نه آزمایش و امتحان تلقی می‌کنیم و می‌پنداریم که امتحانات الهی به لحظات سرنوشت‌ساز و استثنایی زندگی، اختصاص دارد. در چنین لحظاتی است که ایمان آدمی به پوته‌ی آزمایش کشیده می‌شود؛ در صورتی که با نگاهی دقیق در می‌یابیم، هر ساعت از عمر ما با ده‌ها و یا شاید صدها امتحان همراه است و شکست و پیروزی لحظه به لحظه در پرونده اعمالمان ثبت و ضبط می‌گردد.

مفهوم آزمایش الهی در قرآن کریم با عناوینی هم‌چون ابتلا، فتنه و مشتقات آن و واژه امتحان در تعداد زیادی از آیات بیان می‌شود. کلمه بلا و مشتقات آن ۳۷ بار بکار رفته که تقریباً تمام آن‌ها به معنای آزمون الهی است. واژه فتنه و مشتقات آن، ۶۰ بار به کار رفته که بعضی از آن‌ها به معنای آزمون الهی است و نیز واژه امتحان در دو مورد آمده است. بلا از ریشه "بلو" به معنای آزمایش و آزمون و امتحان است (حاجی بابایی، ۱۳۹۴). واژه ابتلاء از ریشه بلاء به معنای آزمون، تجربه و کشف کردن به کار می‌رود (ابن فارس، ۱۴۰۴، راغب ۱۳۷۴، قریشی، ۱۳۷۱). ابتلاء و مشتقاتش در قرآن کریم مجموعاً ۳۷ بار و مترادف با واژه‌های امتحان و فتنه به کار برده شده‌اند (پاک‌نژاد، ۱۳۸۷: ۳۴۳).

در نظام تربیتی اسلام، گزاره‌های تربیتی و ویژگی‌های ارزشیابی حاصل از آن، از مولفه‌های اساسی و ویژگی‌های سنت ارزشیابی خداپاورانه دریافت می‌شود که در متون دینی و عموماً در ساحت تربیت دینی تجلی یافته است. مسأله‌ای که با آن مواجه هستیم، این است که ویژگی‌ها و مولفه‌های نظام ارزشی انسان‌گرایانه، به دلیل تکیه‌ی افراطی بر تجربه و مشاهده، کامل نبوده و مشکلاتی را در تعلیم و تربیت دامن می‌زند (ستاری و همکاران، ۱۴۰۲). از جمله اینکه جنبه‌ی معنوی و ارزشی یادگیری فراگیران مورد بی‌توجهی قرار گرفته و سنجیده نمی‌شود. لذا بهره‌گیری از مقولات و عناصر آزمایش الهی در نظام ارزشیابی تحصیلی-تربیتی رایج در مدارس از این باب می‌تواند راه‌گشا واقع گردیده و نقایصی از این دست را پوشش دهد.

ارزشیابی، یک فرایند نظام‌دار برای جمع‌آوری، تحلیل و تفسیر اطلاعات و قضاوت پیرامون میزان تحقق اهداف آموزشی و تربیتی است. به این منظور که تعیین شود، آیا هدف‌های موردنظر تحقق یافته‌اند یا در حال تحقق یافتن هستند و به چه میزان. یکی از ویژگی‌های مهم ارزشیابی، تعیین کیفیت است. منظور از کیفیت دانش، مهارت‌ها و توانایی‌هایی است که دانش‌آموز لازم است پس از آموزش کسب کند (حسنی، ۱۳۸۷). به‌طور کلی ارزشیابی، در دو معنای ارزشیابی فرایندی و ارزشیابی نتیجه‌گرا قابل تقسیم است. اگر ارزشیابی با انگیزه و هدف شناخت دانش‌آموز برای ارائه بازخوردها، پیوسته به منظور تقویت توانمندی‌ها و برطرف کردن ضعف‌ها در فرایند یادگیری انجام گیرد و به یادگیری بهتر ایشان کمک کند، آن را فرایندی گویند. هنگامی که انگیزه و هدف از اندازه‌گیری، سنجش و ارزشیابی تعیین سطح و میزان موفقیت دانش‌آموزان در دست‌یابی به اهداف و قضاوت درباره عملکرد آنان در یک مقطع زمانی مشخص باشد، آن را نتیجه‌گرا می‌دانند (ذاکری و همکاران، ۱۴۰۳). در نوشتار حاضر، تأکید نویسنده بر جنبه‌ی فرایندی ارزشیابی است.

ارزشیابی تحصیلی و تربیتی بخش جدایی‌ناپذیر فرآیند یاددهی یادگیری است که داوری و قضاوت در مورد آموخته‌ها و تغییر رفتار دانش‌آموز در جهت نیل به هدف‌های آموزشی و پرورشی بر اساس آن صورت می‌پذیرد (مصوبه هفتصد و پنجاهمین جلسه شورای عالی آموزش و پرورش مورخ ۱۳۸۶/۴/۲۶). ارزشیابی تحصیلی عبارت است از: «فرآیندی منظم برای تعیین و تشخیص میزان پیشرفت یادگیرندگان در رسیدن به هدف‌های آموزشی». منظور از فرآیند منظم آن است که ارزشیابی باید طبق برنامه و روال منظم انجام گیرد. از این رو مشاهدات بی‌نظم و ترتیب از

رفتار فراگیران را نمی‌توان ارزشیابی نامید. مقصود از گنجاندن «هدف‌های آموزشی» در تعریف، آن است که در ارزشیابی، هدف‌های آموزشی حتماً باید از پیش تعیین شده باشند و ارزشیابی بر آن هدف‌ها مبتنی گردد (ارزشیابی آموزشی، ترجمه علیرضا کیامنش، ۱۴۰۱: ۸). ارزشیابی تربیتی به معنای سنجش عملکرد متربیان در زمینه‌ی آموخته‌های تربیتی و پرورشی (ارزشهای دینی، اخلاقی، اجتماعی و فرهنگی و...) است و هدف آن، تشخیص نقاط ضعف و عقب ماندگی‌های فراگیران در خصوص دست‌یابی به هدف‌های آموزشی در زمینه‌ی آموزه‌های تربیتی است. از سوی دیگر، وسیله‌ای است، برای پیش‌بینی زمینه‌هایی که ممکن است متربی در آینده دچار انحراف گردد. در حیطه‌های تربیتی، ارزشیابی زمانی موثر واقع می‌گردد که جنبه عملی داشته باشد (علوی و حاج غلامرضایی، ۱۳۹۶).

در هر کشوری، سیستم آموزشی یکی از پیچیده‌ترین زیر نظامهای اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است. یکی از مهمترین عناصر نظام آموزشی، ارزشیابی است، چراکه معلم و دانش‌آموز را، در دسترسی مطمئن به هدفهای تربیتی کمک می‌کند و با نشان دادن نقاط ضعف فرایندهای تدریس و یادگیری، موجبات اصلاح و بهبود به موقع آن‌ها را فراهم می‌کند. همچنین ارزشیابی، یکی از مهارت‌ها و فنون بایسته و اساسی شغل معلمی است که انتظار می‌رود معلم با همراه داشتن پیشنیازهای لازم، یعنی داشتن آگاهی از روانشناسی، فلسفه و اصول یادگیری و روشها و فنون تدریس، بتواند وظیفه‌ی خطیر خود را به نحو شایسته به انجام برساند (ملکی‌زاده و همکاران، ۱۴۰۲).

تحقیقات زیادی در جهان از سال ۱۹۸۰ تاکنون در رابطه با ارزشیابی و نحوه‌ی اجرای آن و تأثیر آن بر روی یادگیری دانش‌آموزان انجام گرفته است (ترنر^۱، ۲۰۰۰) که نشان از اهمیت پژوهشی این موضوع دارد. در داخل کشور نیز پژوهش‌های متعددی در خصوص مقوله ارزشیابی به انجام رسیده است، با این حال در خصوص طرح مقوله ارزشیابی از منظر قرآن کریم پژوهش شاخصی صورت نگرفته است که در این پژوهش، این مهم را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

در دو قرن اخیر، اختلاف بنیادین میان دو جهان‌بینی خدا‌باورانه و جهان‌بینی انسان‌گرایی، تأثیر خود را بر جنبه‌های مختلفی از دانش و زندگی انسان نشان داده است. برخورد این دو جهان‌بینی با یکدیگر، سبب شده است تا نظریات مختلفی بین متفکران این دو حیطه شکل گیرد که بر تمام ابعاد تربیتی از جمله ارزشیابی‌ها تأثیر مستقیمی گذارده است. در این راستا، ارزشیابی از آموخته‌ها و

افعال مورد انتظار مخاطبان تربیتی یکی از اقدامات مهم تربیتی است که تحت تاثیر نظریه‌ی رفتارگرایی بر عینیت و مشاهده‌پذیر بودن تکیه دارد. در مقایسه با نظریه رفتارگرایی، آموزه‌های موجود در نظام تربیت دینی، خداپاورانه است که دارای تفاوت‌های اساسی با نظریه رفتارگرایی است. این تفاوت بویژه در ارتباط با عنصر ارزشیابی، نمودها و تظاهرات ظاهری خاصی پیدا می‌کند. لذا وجود نظام ارزشیابی برتر با ویژگی‌های خاصی که فراتر بوده و با دقت و اعتبار بیشتری نسبت به نظام اعمال و رفتارهای انسان عمل می‌کند، ضروری به نظر می‌رسد (ستاری و همکاران، ۱۴۰۲).

علی‌رغم طرح مسئله ارزشیابی کیفی در دوره آموزش ابتدایی، این شیوه ارزشیابی به خوبی مورد استفاده قرار نمی‌گیرد. مرور پژوهش‌های صورت گرفته درخصوص ارزشیابی، نشان می‌دهد، سهم ارزشیابی توصیفی بسیار ناچیز است. این امر، عدم توجه به موضوع و گستردگی مشکل را در کل نظام آموزشی کشور نمایان می‌سازد (مکوندی، ۱۴۰۰). با گذشت قریب به دو دهه از قانونی و اجرایی شدن این شکل از ارزشیابی در نظام ارزشیابی تحصیلی و تربیتی کشور، هنوز ابهامات و سردرگمی‌های زیادی در خصوص کیفی و معنادار شدن ارزشیابی و اثرگذاری ارزشیابی بر بعد تربیتی دانش‌آموزان وجود دارد. از طرفی در دوره‌های متوسطه اول و دوم نیز همچنان نظام ارزشیابی کمی است. این تنوع شکلی و عملیاتی ارزشیابی در نظام تربیتی کشور، نه تنها تناقض و ابهام را برای محصلان و معریان عمل ارزشیابی در مدارس به همراه داشته است، بلکه باعث غفلت راهبردی از نقش ارزشیابی بر رشد همه‌جانبه آموزشی و به‌ویژه تربیتی فراگیران شده است. لذا با وجود منبع وحی الهی که راه‌گشای مسیر تربیتی انسان در جهت کمال انسانی است، ضرورت دارد، این مسئله مهم با رجوع به آیات مصحف شریف قرآن رمزگشایی گردد.

از مجموعه‌ی پژوهش‌هایی که پیرامون مقوله‌ی آزمایش الهی و ارزشیابی تحصیلی تربیتی صورت گرفته شده است، چنین برمی‌آید که در حال حاضر مفهوم‌پردازی جامعی از مقوله آزمایش الهی مبتنی بر متن قرآن کریم از یک سو و برنامه آموزشی خاصی در نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی کشور در خصوص شیوه ارزشیابی مبتنی بر قرآن، وجود ندارد که در این پژوهش، این دو مهم را دنبال می‌کنیم.

با توجه به مباحث مطرح شده، تلاش نگارنده بر این است که مفهوم آزمایش الهی از منظر قرآن را واکاوی نموده و به تبع آن استنتاجات تربیتی این موضوع مهم را در نظام ارزشیابی کشور بحث و

تحلیل نماید. ازاینرو سوال اصلی پژوهش عبارت است از اینکه مفهوم آزمایش الهی از منظر قرآن متشکل از چه مولفه‌ها و ابعادی است و اینکه استنتاجات تربیتی این موضوع در نظام ارزشیابی تحصیلی-تربیتی کشور چیست؟

پیشینه پژوهش

در باره‌ی موضوع پژوهش، آثار متعددی تولید شده است که به برخی اشاره می‌شود: بنی‌عصار و همکاران (۱۴۰۳) در پژوهشی باعنوان عوامل شکست انسان در امتحانات الهی و نقش آن در عاقبت به خیری، بیان می‌دارد، آزمایش الهی، سستی الهی است که همواره مورد ابتلای انسان‌ها بوده است و اختصاص به افراد و زمان خاصی ندارد، بلکه همه افراد در همه ادوار را شامل می‌شود. این امتحانات نقش موثری در عاقبت انسان دارد. نتایج نشان داد ازجمله عواملی که باعث شکست انسان در آزمایش‌های الهی می‌شود، غرور، ضعف ایمان، حيله گری و... است. امتحانات الهی فرصتی برای رشد و تعالی انسان است، نقش سازنده‌ای در تربیت انسان دارد و باعث شکوفایی استعدادهای نهفته و زدودن تکبر در انسان می‌شود.

ستاری و همکاران (۱۴۰۲) در پژوهشی با عنوان مولفه‌ها و کیفیت ارزشیابی در اسلام به این نتیجه رسیدند که مساله نگاه تک‌بعدی به ارزشیابی در نظامات تربیتی، باعث بروز مشکلاتی برای متربیان می‌شود. نظام ارزشیابی در اسلام با لحاظ نمودن ویژگی‌هایی نظیر جامعیت، کیفیت، کمیت، دقت و اطمینان و مولفه‌های اساسی هدف، زمان، مکان، روش‌ها، ابزار و ملاک‌های ارزشیابی، تفاوت‌هایی با روش‌های ارزشیابی مرسوم دارد. با مفروض قرار دادن این که آموزش و پرورش در کشور ما قصد تاسی از آموزه‌های تربیت اسلامی را دارد، در این صورت ضرورت روی‌آوری به ویژگی‌ها و مولفه‌های اساسی ارزشیابی در نظام تربیتی اسلام ضرورت دارد. بدین سان پیشنهاد پژوهش به سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و عوامل تربیتی در آموزش و پرورش، روی‌آوری به سنت ارزشیابی در اسلام است.

شریفی (۱۴۰۲) در پژوهشی به عنوان معناشناسی همنشین‌های واکنشی واژه «ابتلاء» در قرآن به این نتیجه رسید که تحلیل گزاره‌های همنشین‌های واکنشی نشان می‌دهد که عکس‌العمل‌های انسان در موقع مواجه با آزمایش‌های الهی به دو دسته مطلوب و نامطلوب تقسیم می‌شود. به هر دسته از

عکس‌العمل‌های واکنشی، پاسخی از سوی خداوند تعلق می‌گیرد. واکنش خداوند در مقابل عکس‌العمل مطلوب انسان‌ها پاداش و عفو و در مقابل عکس‌العمل‌های نامطلوب عذاب است.

نتایج پژوهش ترخان و هادوی‌نیا (۱۴۰۲) با عنوان تحلیل شناختی سنت ابتلاء از منظر قرآن عبارتند از: الف. جریان سنت ابتلاء و در کنار آن سنت مداوله برای شناساندن انسان‌های خبیث از افراد پاک و همچنین خالصکردن مؤمنان از شوائب و ناخالصی‌های کفر و نفاق و فسق است که هر دو جنبه شناختی دارند. ب. سنت بأساء و ضراء نیز که از مصادیق سنت ابتلاء شمرده میشود، کارکرد شناختی دارد؛ زیرا برای هشداردهی و بیدارسازی امت از خواب غفلت و ارتکاب معصیت و همچنین شناساندن مجاهدین و صابرين به مردم است. ج. غایت قصوی سنت ابتلاء، برخورداری از مقام امامت است. تحقق این هدف که با مشکلات اختیاری و آگاهانه همراه است، با صبر و شناخت میسر است. در این بین رکن بصیرت و شناخت از اهمیت بیشتری برخوردار است.

ملکی و همکاران (۱۴۰۲) در پژوهشی با عنوان رابطه سبک زندگی مترفین با ابتلاء به سنت الهی استدراج از دیدگاه قرآن و حدیث بیان می‌دارند، سبک زندگی به عنوان شکل دهنده هویت افراد و مجموعه‌ای درهم تنیده از الگوهای رفتاری فردی و اجتماعی، برآمده از نظام معنایی متمایزی است که معرف جهان‌بینی فرد و گروه وابسته به آن شیوه زندگی است. سبک زندگی مترفین یعنی بهره‌مندان از نعمتهای فراوان دنیوی، نشان می‌دهد که آنان در عین برخورداری از نعمت‌های گوناگون دنیوی، در وادی گناه و پرده‌ری گام برداشته و نعمتهای خدادادی را در راه تفاخر، تکاثر، خودبزرگی بینی و تحقیر فرودستان به کار می‌گیرند. سنتهای الهی، روش همیشگی و استوار خدا در بازگویی بایدها و نبایدهای دین و ابزاری کارآمد در هدایت و تربیت برای دست‌یابی آدمی به فرجام نیک یا بد در دنیا و آخرت است که شناخت دقیق این سنتها می‌تواند نقشی تعیین‌کننده در فرجام انسان داشته باشد. برجسته‌ترین رهیافت این پژوهش، آن است که سبک زندگی مترفین و شیوه رویارویی آنان با سنن الهی، نقشی تعیین‌کننده در فرجام ناگوار آنان در همین دنیا دارد و کیفر ایشان، محدود و منحصر به روز رستاخیز نیست.

جلالی (۱۴۰۱) در پژوهشی با عنوان سنت الهی ابتلاء و شیوه‌های تحمل بلا از دیدگاه قرآن و روایات به این نتیجه رسید که بر اساس آموزه‌های قرآنی، ابتلاء یک سنت الهی است که همیشه ثابت و غیر قابل‌نسخ است و انسان باید همواره آماده ابتلاء باشد. بخشی از مصیبت‌ها بر اساس

سنت ابتلاء و امتحان الهی است تا شخص هر آنچه در نهاد دارد بروز و ظهور دهد و به فضایی چون صبر و حلم دست یابد. مصیبت به معنای اصابت امری است که انسان را با فقدان مواجه می‌کند؛ این فقدان شامل از دست دادن نعمتی چون جان و مال و عرض، یعنی از دست دادن عضوی از خانواده و خویشان، عضوی در بدن، مال و عرض و آبرو و مانند آن است. آنچه می‌تواند مصایب را التیام بخشد و توان تحمل آن را در آدمی ایجاد کند، تسلیم در برابر خواست خدا، تقوا، توکل، یاد خدا، زدودن غفلت، صبر و شکیبایی است.

کریمی‌نیا و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی با عنوان کاوشی در اهداف آزمایش‌های الهی با تمرکز بر گزاره‌های قرآنی- روایی بیان می‌دارند، کسی که به مشکلات و مصیبت‌ها فقط از زاویه جهان مادی نگاه کند شاید بتواند برای هر کدام دلیلی مادی بیابد. امتحانات الهی به گونه‌ای است که تنها مربوط به فرد نمی‌شود بلکه گاهی خداوند جامعه یا ملتی را امتحان می‌کند. این امتحان گاهی در اثر اعمال ناشایست و ناپسند انسان‌ها و گاه در اثر عوامل دیگر است. از دیدگاه قرآن تمام مصایبی که بر فرد و اجتماع وارد می‌شود، زاییده و برگرفته از رفتار ناپسند بشر و سوء استفاده از آزادی خود است. آدمی آن گاه که مکلف به تکالیف الهی می‌گردد تا آخرین لحظه‌های حیات در معرض امتحانات پی در پی خداوند قرار می‌گیرد. از آن جا که امتحانات الهی یک سنت همگانی است لازم است که از زاویه قرآن و روایات بررسی شود تا همه انسان‌ها از حقیقت آزمایش آگاه و با راه‌های صحیح برون رفت آزمایش آشنا گردند.

کفاشان و خیراله (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان ارزشیابی مبتنی بر شایستگی براساس آموزه‌های دینی و سند تحول بنیادین به این نتیجه رسیدند که نظام تربیت رسمی و عمومی کشور ما باید زمینه‌ساز شایستگی‌هایی باشد که آحاد جامعه بتوانند به مدد آن‌ها به صورتی فعال در همه عرصه‌های حیات فردی و اجتماعی از جمله حیطه بسیار مهم کسب و کار و معیشت و اقتصاد خانواده و جامعه مداخله و مشارکت داشته باشند و این نوع تربیت، پیش نیاز حضور فعال همه افراد جامعه در فرایند تحقق مراتبی از حیات طیبه در همه ابعاد است. این فرایند باید مداوم و مادام‌العمر و از گهواره تا گور باشد. این هدف امکان‌پذیر نیست، مگر از طریق نهادهای آموزشی، فرهنگی و تربیتی اجتماعی، اعم از رسمی و غیررسمی و در رأس همه آنها، نهاد بسیار مهم تعلیم و تربیت رسمی و عمومی کشور در کنار نهاد اجتماعی و پای‌های خانواده. از جمله این موارد، چالش

اختیاری و آگاهانهٔ آحاد جامعه برای کسب شایستگیهای علمی، فنی و اخلاقی در درک درست از شرایط اجتماعی، ارتباط فعال و شایسته با خود، خدا، مردم و سایر مخلوقات الهی، درک و حساسیت اخلاقی و ارزشی نسبت به مسائل و مشکلات جامعه و محیط پیرامون، نقد خود و دیگران و سازوکارهای اجتماعی، تحمل نقد و داشتن سعه صدر و حلم و مداراست.

نتایج پژوهش صالحی (۱۳۹۴) با عنوان فلسفه آزمایش و ابتلا در قرآن و روایات و نقش سازندگی آن در تربیت انسان حاکی از آن است که امتحانهای الهی نقش مهمی در ایجاد انگیزه و پیشرفت، ترفیع درجه، تطهیر گناهان و آگاهی و بیداری برای توبه و بازگشت به خداوند را در پی دارد.

حاجی بابایی (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان راهبرد تربیتی آزمایش الهی در قرآن بیان می کند، آزمایش الهی امری حتمی، قطعی، همگانی و دارای مراتب است و استعداد های نهفته معیار شایستگی نیستند بلکه باید براساس آزمایشهای الهی به فعلیت برسند. با این توصیف، هدف و فلسفه آزمایش، رساندن انسان به مقام قرب الهی است.

روش شناسی پژوهش

در این نوشتار، پژوهش گر برای شناسایی مولفه ها و ابعاد مفهوم آزمایش الهی از روش تحلیل محتوای استقرایی با بهره گیری از نظام کدگذاری داده ها و برای تبیین احتجاجات تربیتی این مفهوم در نظام ارزشیابی تحصیلی- تربیتی کشور از روش تحلیلی- استنتاجی بهره برده است. در ادامه به تشریح این دو روش می پردازیم.

این پژوهش در بخش شناسایی مولفه ها و ابعاد مفهوم آزمایش الهی، در قالب پارادایم کیفی و از نوع تحلیل محتوای استقرایی انجام شده است. طرح پژوهش، طرحی پدیدایشی بوده است؛ زیرا مؤلفه ها در حین انجام پژوهش مشخص شدند. جامعه ی پژوهشی مصحف شریف قرآن کریم (ترجمه محسن قرائتی، ۱۳۹۶) و نمونه ی پژوهشی، آن دسته از آیات که به نوعی به مفهوم آزمایش الهی اشاره دارد، بوده است. رویکرد تجزیه و تحلیل داده ها رویکرد توصیفی- تفسیری بود. این رویکرد مستلزم حدودی از تفسیر داده ها از سوی پژوهش گر است.

در این پژوهش، به منظور اعتبار سنجی یافته‌ها، از روش مسیر ممیزی استفاده شده است؛ به این صورت که پژوهش‌گر، مسیری را که برای تحلیل داده‌ها طی کرده، در اختیار خوانندگان پژوهش قرار می‌دهد. روایی پژوهشی با استفاده از روش بازبینی به وسیله اساتید علوم قرآنی انجام شد. در بازبینی صورت گرفته، درباره جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها تبادل نظر شد. پایایی پژوهش نیز با استفاده از کدگذاری متن توسط ۳ نفر ناشناس انجام شد. بر این اساس با توافق ۹۰ درصدین کدگذاران، ثبات نسبی تایید گردید. در این پژوهش، از روش اسنادی استفاده شده است. سند مورد استفاده، مصحف شریف قرآن کریم بوده است. در پژوهش کیفی، پژوهش‌گر هم به عنوان گردآورنده‌ی داده‌ها و هم به عنوان گوینده‌ی معنای داده‌ها ایفای نقش می‌کند (میکات و مورهاوس، ۱۹۹۴). روش تجزیه و تحلیل داده‌ها: روش داده‌کاوی در این پژوهش، روش تحلیل استقرایی بوده است. در روش استقرایی، پژوهش‌گر با مقایسه مستمر داده‌ها به ساخت مفاهیم اقدام می‌کند؛ به این صورت که با نگاه اجمالی به داده‌ها (در این پژوهش، آیاتی از قرآن مدنظر است که به نوعی به مفهوم ابتلا و مشتقات آن اشاره دارد) به ساخت مفاهیم اقدام گردیده و هم‌زمان با ساخت مفاهیم نکات کلیدی مرتبط با موضوع پژوهش از متن به شیوه کدگذاری باز استخراج و کدهای مربوط به هر نکته مشخص می‌شوند. در مرحله بعد با کنار هم قراردادن نکات کلیدی و مقایسه مستمر داده مفاهیم اولیه و بطور هم‌زمان مقوله‌های اولیه شکل گرفتند. سپس با استفاده از روش کدگذاری محوری مقوله‌های گزینشی مشخص شدند. در مرحله نهایی پژوهش‌گر با استفاده از شیوه‌ی کدگذاری گزینشی به استخراج مقوله‌های اصلی و مفهوم‌پردازی اقدام کرد.

درخصوص تبیین استنتاجات تربیتی مفهوم آزمایش الهی در نظام ارزشیابی تحصیلی-تربیتی کشور، این پژوهش از اشکال پژوهشهای فلسفی و با روش تحلیلی-استنتاجی انجام شده است. در عرصه فلسفه تعلیم و تربیت از روش استنتاجی در فلسفه تعلیم و تربیت بسیار سخن رفته است. هرودی اعتقاد راسخی به این روش دارد. از نظر وی در نظریه‌پردازی از دو روش می‌توان بهره برد: (۱) روش اشتقاقی (استنتاجی) ضمنی: در این روش رویکرد مسئله‌نگر وجود دارد به این معنا که فرد برای حل مسائل تعلیم و تربیت، نظریه^۶‌ای تربیتی فراهم می‌آورد.

(۲) اشتقاقی صریح: در این روش فرد موضع معینی را مبنا قرار می‌دهد و برای عرصه تعلیم و تربیت به استخراج دلالت‌های معینی می‌پردازد (باقری و همکاران، ۱۳۹۷).

در این مقاله از شیوه دوم بهره گرفته شده است به این صورت که متن قرآن کریم، مبنا قرار داده شده و براساس آن به نقد و ایده پردازی پیرامون مفهوم آزمایش الهی پرداخته شده است.

سؤالات پژوهش

- ۱- مفهوم آزمایش الهی از منظر قرآن متشکل از چه مولفه‌ها و ابعادی است ؟
- ۲- استنتاجات تربیتی این موضوع در نظام ارزشیابی تحصیلی-تربیتی کشور چیست ؟

یافته‌های پژوهش

درخصوص شناسایی مولفه‌ها و ابعاد مفهوم آزمایش الهی، بعد از مطالعه تمامی آیات قرآن کریم و شناسایی آیاتی که به نوعی به این مفهوم اشاره دارد و پس از سه مرحله کدگذاری بر روی دست آیات منتخب، یافته‌های زیر حاصل گردید:

کدهای گزینشی	کدهای محوری	کد باز
فلسفه آزمایش الهی	تمیز سره از ناسره	مشخص کردن کسانی که از خدا بیم دارند(مائده ۹۴) مشخص کردن اینکه چه کسی عمل نیک و بهتری دارد(ملک ۲۱، کهف ۷) مشخص کردن مومنان(آل عمران ۱۶۶) جداسازی پاک از ناپاک(آل عمران ۱۷۹) مشخص کردن مجاهدان در راه خدا(محمد ۳۱)
	رشد انسان	پاک و خالص ساختن ایمان(آل عمران ۱۵۴) هدایت کردن مومنان(اعراف ۱۵۵) توبه کردن(توبه ۱۲۶) پندگرفتن(توبه ۱۲۶)
	سقوط انسان	گمراه ساختن کافران(اعراف ۱۵۵)
	ارزیابی وزن عمل	مشخص کردن میزان صبری که فرد از خود در مقابل مصائب و حوادث نشان می دهد(فرقان ۲۰، بقره ۱۵۵)

۱. منظور سوره ملک آیه ۲ است. این روند کددهی در کد متن دنبال شده است.

کدهای گزینشی	کدهای محوری	کد باز
		مشخص کردن میزان شکرگزاری انسان‌ها(نمل ۴۰) مشخص کردن میزان ایمان(عنکبوت ۳ و ۲) سنجش اعمال(محمد ۳۱)
مصادیق آزمایش الهی	سختی‌هایی که به انسان می‌رسد	آزاردیدن مقابل ستمگران(اعراف ۱۴۱، آل عمران ۱۶۶) حوادث سخت مثل ترس، گرسنگی و... (نمل ۴۷، بقره ۱۲۴ و ۱۵۵) شکست‌هایی که به انسان می‌رسد(آل عمران ۱۴۰ و ۱۵۲) بدی‌هایی که به انسان می‌رسد(انفال ۳۵، اعراف ۱۶۸) حوادث طبیعی مثل زلزله(اعراف ۱۵۵) مرگ(ملک ۲) تنگ‌نمودن روزی(فجر ۱۶)
	موفقیت‌هایی که نصیب انسان می‌شود	پیروزی‌هایی که نصیب انسان می‌شود(آل عمران ۱۴۰ و ۱۵۲) خوبی‌هایی که به انسان می‌رسد(انفال ۳۵، اعراف ۱۶۸)
	دارایی‌های انسان	اموال و فرزندان(انفال ۲۸، آل عمران ۱۸، تغابن ۱۵) نعمت‌های الهی(ابراهیم ۶) دارایی‌های فرد از هر نوع(انعام ۱۶۵، طه ۱۳۱) فرصت زندگی((ملک ۲)
	سوگندهای فرد	سوگند خوردن(نمل ۹۲)
	وسوسه شیطان	آنچه شیطان در دل‌ها می‌افکند(حج ۵۳)
	فرامین الهی	فرمان جهاد(محمد ۴)
	نتایج موفقیت در آزمایش الهی	رسیدن به بهشت الهی(آل عمران ۱۴۲) رسیدن به پاداش الهی(انفال ۲۸)
نتایج شکست در آزمایش الهی	گمراهی	دورشدن از مسیر حق(بقره ۲۴۹) کوردلی(مائده ۷۱)

به منظور پایداری و اعتبارسنجی یافته‌ها و نتایج نوشتار، ضریب توافق نمره‌گذاران برای واحدهای تحلیل تخصیص داده شده به مولفه‌ها، با بهره‌گیری از پنج تن از صاحب‌نظران صورت گرفت؛ به این صورت که مولفه‌های مندرج در جدول فوق به صاحب‌نظران ارائه و دیدگاه ایشان در مورد هر

یک از مقوله‌ها، اخذ و لحاظ گردید. برای تحقق این مهم، پرسشنامه‌ی دوگویه مبنی بر موافق و مخالف بودن صاحب‌نظران حوزه‌ی علوم قرآن و حدیث با مولفه‌های حاصل آمده در این پژوهش تنظیم و در اختیار پنج تن از متخصصان قرار داده شد. هم‌چنین در پرسشنامه مذکور، مقابل هر مولفه، یک ستون مبنی بر ارائه نظرات اصلاحی و پیشنهادی به صورت بازپاسخ طراحی شد. نتایج پرسشنامه‌ها گویای توافق حداکثری (۹۸٪) متخصصان با مولفه‌های موردنظر پژوهشگران بود و هم‌چنین پیشنهادها و نکات اصلاحی ایشان در ترمیم و تقویت مولفه‌های پژوهش لحاظ گردید.

بحث اصلی، نتیجه‌گیری و پیشنهادها

این نوشتار با هدف بررسی مولفه‌ها و ابعاد مفهوم آزمایش الهی از منظر قرآن و تبیین احتجاجات تربیتی این موضوع در نظام ارزشیابی تحصیلی-تربیتی کشور به انجام رسید. در خصوص قسمت اول سوال اصلی پژوهش مبنی مفهوم شناسی آزمایش الهی، پس از سه مرحله کدگذاری، همانطور که شرح آن گذشت، ۴ مقوله اصلی شامل فلسفه آزمایش الهی، مصادیق آزمایش الهی، نتایج موفقیت در آزمایش و نتایج شکست در آزمایش الهی حاصل گردید. هر کدام از این مقولات، دربرگیرنده مجموعه‌ای از مولفه‌ها بودند که به تفصیل ذکر گردید. دو مقوله فلسفه آزمایش الهی (مشمول بر ۵ کدمحوری و ۱۴ کدباز) و مصادیق آزمایش الهی (مشمول بر ۶ کدمحوری و ۱۶ کدباز)، دارای بیشترین بسامد بوده و سایر مقولات در درجات بعدی قرار گرفتند.

در تبیین مولفه‌های مربوط به مقوله فلسفه آزمایش الهی، که ارتباط مستقیم با موضوع پژوهش داشته و زمینه استخراج استلزامات تربیتی مفهوم آزمایش الهی را فراهم می‌نماید، در بخش کدمفهوم رشد انسان که متشکل از چهار بخش پاک و خالص ساختن ایمان، هدایت کردن مومنان، توبه کردن و پند گرفتن است، می‌توان گفت، از دیدگاه قرآن کریم، یکی از مواردی که بایست از روی پاکی و اخلاص بدان روی آورد، دین‌داری (اعراف ۲۹، زمر ۱۱، غافر ۱۴) و خداپرستی (زمر ۲، انعام ۷۹) و به تبع آن ایمان است. قرآن کریم، نشانه‌های دینی که برای خدا خالص شده است را شامل تسلیم خدا بودن (آل عمران ۸۳ و ۸۵)، حق‌گرایی (نسا ۱۲۵، نسا ۱۷۱)، دین‌داری تهی شده از هر نوع شرک (یونس ۱۰۵)، یکپارچه برای خداوند دینداری کردن (انفال ۳۹) و حرکت در صراط مستقیم

الهی (انعام، ۱۶۱) می‌داند. لذا برای موفقیت در آزمون الهی بایست، موارد فوق را در میسر ایمان و دینداری رعایت نمود. درخصوص مولفه هدایت کردن مومنان، قرآن کریم، راه‌های پیمودن مسیر هدایت یابی را پذیرش دعوت الهی (بقره ۱۸۶)، ایمان به خدا (بقره ۱۸۶-اعراف ۱۵۸)، تمسک به خداوند (آل عمران ۱۰۱)، عمل به دستور جهاد (نساء ۶۸)، عمل به اندرزهای الهی (نساء ۶۸)، چنگ زدن به کتاب الهی (نساء ۱۷۵)، حفظ خود در مسیر الهی (مائده ۱۰۵)، پذیرش قلبی اسلام (انعام ۱۲۵)، پیروی از انبیای الهی (اعراف ۱۵۸)، پیروی از خدا و پیامبر (اعراف ۱۵۸)، انجام کارهای شایسته یا عمل صالح (یونس ۹)، درمان امراض دل و روح (یونس ۵۷-فصلت ۴۴)، عبرت از نابودی ملت‌های پیشین (طه ۱۲۸)، یاد خدا (نور ۳۶)، تسبیح خدا (نور ۳۶)، اطاعت از فرامین خدا و پیامبر (نور ۵۴)، انتخاب عقلانی سخن درست و حق (زمر ۱۸) می‌داند. درمورد مولفه توبه، قرآن کریم، قرآن کریم، لازمه پذیرش توبه را در ۱۱ مولفه شامل مشمول هدایت الهی قراگرفتن (بقره ۳۷)، اصلاح عمل (بقره ۱۶۰-آل عمران ۸۹)، انجام عمل صالح (بقره ۱۶۰، نحل ۱۱۹)، جبران عمل (مائده ۳۹)، ایمان قلبی به خدا (اعراف ۱۵۳)، دست برداشتن از کفر و شرک (توبه ۳)، برپایی نماز (توبه ۱۱۵)، پرداخت زکات (توبه ۱۱۵)، اعتراف به گناه خویش (توبه ۱۰۲)، طلب آمرزش از خدا (هود ۵۲) و توبه از روی اخلاص (تحريم ۸) بیان می‌کند. هم‌چنین موانع توبه نمودن را شامل پیروی کردن از هوای نفس و اصرار به کفر و رزی (نساء ۲۷) می‌داند. در ارتباط به مولفه پند گرفتن، وسیله دریافت پند و اندرز الهی از نگاه قرآن شامل آیات الهی (انعام ۱۲۶، نور ۳۴)، مرور سیره و سرگذشت پیامبران الهی (طه ۴۴، هود ۱۲۰)، کتب آسمانی (یوسف ۱۰۴)، یاد و تامل در مورد خالق هستی (نحل ۱۷) و سرگذشت نابودی سرکشان در طول تاریخ (ق ۳۷، قمر ۵۱) می‌باشد. در تبیین مولفه‌های مربوط به مقوله فلسفه آزمایش الهی، بخش کدمفهوم سقوط انسان که بیانگر عنصر گمراه ساختن کافران است، می‌توان گفت، قرآن کریم روش گمراه‌سازی که خداوند بکار می‌گیرد را شامل مهلت و یاری به گمراهان تا مدت معین (مریم ۷۵، فرقان ۱۸)، سخت ساختن سینه و ورود پلیدی در افراد بی‌ایمان (انعام ۱۲۵)، آوردن مثال‌های گمراه کننده (بقره ۲۶) و رها سازی گمراهان در سرکشی و طغیان (اعراف ۱۷۶) می‌داند. هم‌چنین در بخش کدمفهوم ارزیابی وزن عمل، قرآن کریم مواردی که در مورد آنها باید صبر پیشه کرد را شامل حوادث سخت (بقره ۱۵۳)، مصیبت‌ها (بقره ۱۵۶)، نبرد با کفار (بقره ۲۴۹) بدگویان (ص ۱۷)، مجازات دیگران (نحل ۱۲۶،

شوری (۴۳)، نزاع و درگیری (انفال ۴۶) و آزمایش الهی (صافات ۱۰۲) می‌داند. درخصوص کدمفهوم مشخص کردن میزان ایمان، از دیدگاه قرآن کریم، عوامل تقویت ایمان شامل تقوای الهی پیشه کردن (بقره ۲۷۸)، رهاسازی ربا (بقره ۲۷۸)، ترس از خدا (آل عمران ۱۷۵)، تلاوت و شنیدن آیات خدا (انفال ۲) و جهاد در راه خدا (حجرات ۱۵) و موانع و آفت‌های ایمان آوری و مبتلاشدن به ایمان زبانی، دربرگیرنده‌ی انفاق از روی خودنمایی (بقره ۲۶۴)، کافران را دوست و سرپرست خود گرفتن (آل عمران، ۲۸)، ترس از غیر خدا (آل عمران ۱۷۵)، نداشتن ایمان قلبی (حجرات ۱۴) و شک و تردید به خدا (حجرات ۱۵) است.

در ارتباط با بخش دوم سوال مشتمل بر تبیین احتجاجات تربیتی مفهوم آزمایش الهی در نظام ارزشیابی تحصیلی-تربیتی کشور، پژوهشگر با مبنای قرارداد متن مصحف شریف قرآن کریم و مولفه‌های آزمایش الهی که در عبارات فوق معرفی و تشریح گردید، اقدام به تبیین نمود. این بخش در دو عنوان کلی شامل استنتاجات حوزه‌ی ارزشیابی تحصیلی و استنتاجات حوزه‌ی ارزشیابی تربیتی بیان می‌شود که به شرح زیر است:

استنتاجات تربیتی مربوط به ارزشیابی تحصیلی:

۱) اصلاح خطاهای یادگیری:

درخصوص مولفه‌ی پاک و خالص ساختن ایمان، می‌توان گفت، در فرایند یاددهی یادگیری، فراگیر برخی از نکات را آن‌طور که باید و شاید، یادنگرفته و در درک معانی و به اجرا درآوردن آن و کسب نگرش مطلوب نسبت به آن دچار خطا می‌شود. کار ارزشیابی تحصیلی، بایست این باشد که این خطاها را در رفتار و عملکرد فراگیران، پیدا نموده و در صدد اصلاح و پاک‌سازی این خطاها اقدام کند. ازاینرو، ارزیاب آموزشی بایست یک خبره آموزشی نیز باشد؛ بدین معنا که بر محتوای یادگیری و مسائل تربیتی، تسلط کامل داشته باشد تا بتواند در مقابل هر خطا و کج‌روی، ضمن تشخیص، راه کار درست را مقابل فراگیران قرار دهد.

۲) تاکید بر ارزیابی پیگیرانه:

معلم، فراگیر خود را تا اصلاح نهایی عملکردش رها نسازد؛ لازمه این امر، ارزشیابی پیگیرانه از سمت معلم است. از این لحاظ، ارزشیابی پایانی، نقطه پایان ارزشیابی نیست بلکه معلم بایست تا اصلاح کامل عمل، وضعیت فراگیران را پیگیری و در صورت لزوم مداخله نماید.

۳) ایجاد زمینه‌ی پذیرش اشتباهات درسی از سوی فراگیر در فرایند ارزشیابی:

در ارتباط با دو مولفه‌ی توبه و پند گرفتن، ابتدا به جایگاه برگشت و توبه و پندپذیری در آزمون الهی می‌پردازیم سپس استنتاجات تربیتی آن را تبیین می‌کنیم. خداوند متعال در آیه‌ی ۱۲۶ سوره ی توبه به این جایگاه به گونه‌ی زیر اشاره می‌کند:

أَوَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذْكُرُونَ: آیا نمی‌بینند که در هر سال یک بار یا دو بار [به وسیله جهاد یا پیش آمدهای دیگر] آزمایش می‌شوند، ولی نه توبه می‌کنند و نه پند می‌گیرند.

طبق آیه فوق، لازم است پس از آزموده شدن بوسیله‌ی خدا، چنانچه شکستی نصیب فرد شود، فرد از راه نادرست بازگشته، توبه نماید و از حوادثی که بر وی گذشته است پند گیرد تا در مسیر رشد و تعالی قرار گیرد. در غیر این صورت آزمون الهی هیچ عایدی جز دور شدن از مسیر حق (بقره ۲۴۹) و کوردلی (مائده ۷۱) برای فرد نخواهد داشت.

درخصوص مولفه‌ی توبه کردن، قرآن کریم، فرایند توبه کردن را اولین مرحله در درمان و رفع هرگونه خطا و کج روی که به واسطه رویگردانی و فاصله افتادن بین انسان با خدای خویش، برای انسان رخ می‌دهد، دانسته و فرایند پذیرش توبه را همانطور که ذکر شد، شامل اعتراف به گناه و اشتباه خویش (توبه ۱۰۲)، دست برداشتن از کفر و شرک و مسیر اشتباه (توبه ۳)، اصلاح عمل (بقره ۱۶۰- آل عمران ۸۹)، انجام عمل صالح (بقره ۱۶۰، نحل ۱۱۹) و جبران عمل (مائده ۳۹)، بیان می‌کند. لذا درخصوص فرایند ارزشیابی تحصیلی، می‌توان گفت، فراگیر در مسیر پیشرفت تحصیلی و تربیتی، می‌باید ابتدا اشتباهات خود را که به کمک معلم متوجه آن شده است، بپذیرد. این پذیرش و اعتراف به اشتباه، نقطه آغازین اصلاح عملکرد به‌ویژه در در خطاهای مربوط به نوع رفتار و کردار است. از اینرو، معلم به عنوان ارزیاب آموزشی، بایست در درجه اول نسبت به آگاه‌سازی فراگیر از اشتباهاتش، آن‌گونه که برایش قابل پذیرش باشد، اقدام نموده، سپس راه کار

اصلاح و جبران عملکرد را پیش روی وی قرار دهد. چنانچه فراگیر این مطلب را درک کند که ارزشیابی و به تبع آن، بیان راه کارهای اصلاحی از سوی معلم، نهایتاً به سود وی بوده و سبب قدرتمندشدنش در امر یادگیری می شود، آن را خواهد پذیرفت.

۴) ارزشیابی به عنوان نقطه‌ی شروع مجدد یادگیری

در ارتباط با مولفه‌ی پند گرفتن، قرآن کریم اثرات پند و اندرز گرفتن را شامل هدایت یافتن و برگشتن به مسیر درس و شفا پیدا کردن بیماری دل و بهبود یافتن اشتباهات انسان (یونس ۵۷) می داند و پند گرفتن را راه رسیدن به صراط مستقیم الهی (انعام ۱۲۶) قلمداد می کند. از اینرو می توان گفت، فرایند ارزشیابی نباید نقطه پایان فرایند یاددهی یادگیری تلقی گردد بلکه به نوعی فرایند ارزشیابی، می تواند نقطه شروع مجددی برای یادگیری پایدار و اصولی وی باشد؛ بدین صورت که فراگیر از اشتباهاتش درس و عبرت گرفته و در جهت جبران و اصلاح برآید تا از این طریق، اشکالات یادگیری وی حل و دوباره در مسیر درست تحصیلی تربیتی قرار گیرد. این نکته به فراگیر تاکید ویژه گردد که منظور از تحصیل و یادگیری، صرفاً امورات این دنیایی نیست بلکه انسان با یادگیری هایش سعادت و آخرت خود را می سازد؛ لذا در این مسیر بایست صبور بوده و با استحکام و شیوه درست پیش رود. از اینرو، زندگی مدرسه‌ای چیزی جدا از زندگی معمول فرد و حیات انسانی وی نبوده، بلکه مکمل و تقویت کننده آن است. معلم با کشاندن پای ارزشیابی فراگیران به خارج از زمان مدرسه، با دادن فعالیت هایی از قبیل پروژه، تکالیف عملکردی و کار میدانی و عملی در زمینه های مختلف تربیتی و تحصیلی، می تواند این امر را تسهیل نماید.

۵) صدور گواهینامه یادگیری مبتنی بر شایستگی تحصیلی:

در مورد کد مفهوم سقوط انسان، فرایند ارزشیابی بایست به گونه ای انجام پذیرد که افرادی که شایستگی ارتقا و کسب گواهینامه تحصیلی را کسب نکرده اند، به هدف خود نرسند؛ چراکه کسب مجوز ورود به یک شغل، بدون اینکه دانش، مهارت و نگرش صحیح مربوط به آن در فرد ایجاد شده باشد، باعث آسیب به جامعه می شود.

۶) تاکید بر تکالیف مهارتی:

یکی از مولفه‌های مصادیق آزمایش الهی، فرامین الهی است که به تکالیف و احکامی که خداوند بر انسان واجب ساخته است، اشاره دارد. در حوزه ارزشیابی تحصیلی نیز باید بر روی تکالیف، تاکید ویژه‌ای گردد. البته در اینجا منظور نویسنده از تکلیف، صرفاً تکلیف سستی و تمرینی نیست بلکه تاکید اصلی بر تکالیف مهارت محور و عملکردی است که با مسائل واقعی و زندگی معمول فراگیران مرتبط باشد و موجبات تلاش و تکاپوی عملی فراگیر را فراهم گرداند. این نوع ابزار سنجش، از آنجا که همزمان با اینکه داده‌هایی برای ارزشیابی از فراگیر فراهم می‌کند، موجب رشد مهارتی فراگیران نیز می‌شود، اهمیتی مضاعف می‌یابد.

۷) تناسب ارزشیابی تحصیلی با اهداف یادگیری

در ارتباط با کدمفهوم ارزیابی وزن عمل، می‌توان گفت، فلسفه آزمایش الهی با فلسفه خلقت انسان که همان رشد و تعالی وجودی است، گره خورده است؛ بدینگونه که از پس آزمایشهای الهی و درگیر شدن در چالش‌ها و ناملازمات است که مشخص می‌شود فرد، مسیر صحیح در کسب ایمان حقیقی و قلبی را طی نموده است یا خیر. لذا در فرایند ارزشیابی تحصیلی، بایست ارزشیابی با اهداف یادگیری کاملاً متناسب باشد و خروجی آن، مشخص‌کننده‌ی میزان دستیابی به اهداف یادگیری باشد؛ در غیر این صورت، وزن عمل فراگیر شناخته نشده، فرایند ارزشیابی از ریل خود خارج شده و محکوم به شکست است چراکه صرفاً ابزاری برای ارتقا به پایه بالاتر می‌شود و از فلسفه وجودی خود که رشد و خودشکوفایی فراگیران است، فاصله می‌گیرد.

استنتاجات تربیتی مربوط به ارزشیابی تربیتی:

۱) مبنا قراردادن رشد همه‌جانبه‌ی فراگیر در فرایند ارزشیابی:

دربخش فلسفه آزمایش الهی درخصوص مولفه هدایت کردن، قرآن کریم هدف ارزشیابی و آزمایش الهی را هدایت کردن انسان بیان نموده است. ازاینرو، به نظر می‌رسد، هدف اصلی ارزشیابی از دیدگاه اسلام، رشد و تعالی انسان و قرار گرفتن وی در مسیر مستقیم الهی است؛ چراکه رشد حقیقی با درگیر شدن در چالش‌ها و مسائل است که حاصل می‌شود و این مهم را آزمایش‌های الهی انجام می‌دهد. لذا در ارزشیابی تربیتی نیز جدا از اینکه به دنبال تعیین صلاحیت فراگیر برای ارتقای

وی هستیم، لازم است در درجه اول، رشد تربیتی وی را ملاک قرار دهیم. بدین معنی که ارزشیابی، یاری گر و در خدمت یادگیری و پیشرفت همه جانبه فراگیر باشد.

۲) تاکید بر ارزشیابی بالینی:

معلم به عنوان هدایت گر و ناظر بالینی فرایند یاددهی یادگیری که همواره فراگیر را رصد می کند، بایست بعد از سنجش میزان یادگیری فراگیر، نقاط قوت و ضعف وی را مشخص نموده و در جهت اصلاح و تقویت یادگیری فراگیر گام بردارد. ازاینرو ارزشیابی ماهیتی کیفی و تکوینی پیدا می کند. ذکر این نکته بسیار مهم است که ارزشیابی در این معنا، فقط مربوط به امور زندگی روزمره فراگیر نمی شود بلکه ارزیاب آموزشی بایست توجه خود را تا حد زیادی بر ارزشیابی صفات و رفتاری از فراگیر متمرکز کند که در ساخت سرنوشت و عاقبت اخروی وی نیز موثر هستند. لذا بعد تربیتی ارزشیابی، در اینجا، بسیار پررنگ می شود.

۳) تاکید بر عملکردی در ارزشیابی:

لازم است، برعمل گرایی در ارزشیابی مدرسه ای تاکید گردد بدین معنی که آموزه های تربیتی تنها در حد حرف باقی نمانده و از فراگیران خواسته شود در رفتار و کردار خودشان نیز نشان دهند بطوریکه آنچه از فرد بروز داده می شود، مصداق عمل صحیح مبتنی بر محتوای یادگیری باشد. طبیعتاً آزمون های عملکردی در اینجا کارساز هستند. از فراگیران خواسته شود، آموزه های درون مدرسه ای بویژه، آن بخشی که با بعد تربیتی بیشتر ارتباط پیدا می کند، را در خارج از مدرسه و در مقاطع مختلف از طول شبانه روز، بکار گرفته و گزارشی از فعالیت های خود را تهیه و به مدرسه ارائه نمایند و در این کار مداومت به خرج دهند.

۴) تاکید بر عقلانیت و روحیه انتقادی در فرایند ارزشیابی:

معلمان تلاش کنند با پرورش تفکر انتقادی و رشد استدلال های منطقی و به تبع آن تفکر منطقی در فراگیران، ایشان را عادت دهند، در شرایط مختلف، زمانی که از وی به هر شکلی ارزشیابی به عمل می آید، از روی عقلانیت، گفتار و رفتار درست و حق را ادا کنند چراکه سعادت اخروی در گرو این موضوع است. لیستی از فعالیت ها و اعمالی که فراگیر بایست انجام داده و یا از انجام آن پرهیز کند، تهیه و ضمن نصب در مدرسه، مدام با فراگیران تمرین و تکرار شده و از ایشان پرسیده

شود. لازم است فراگیران در عمل نشان دهند که محتوای درسی و مسائل تربیتی را با تمام وجود فهم کرده و مسیر درست را در تحصیل و زندگی پیدا کرده‌اند.

۵) چالشی بودن فرایند ارزشیابی:

درخصوص کدهمفهوم تشخیص سره از ناسره، می‌توان گفت، فرایند ارزشیابی تربیتی بایست دربرگیرنده سوالات و موقعیت‌های ابهام‌آمیز و مسئله‌زایی باشد که مشخص کند واقعا چه کسی در مسیر یادگیری، از خود سخت‌کوشی و تلاش شایسته را نشان داده است و چه کسی، کم‌کاری کرده است. ازاینرو، مسامحه در امر ارزشیابی به هیچ‌وجه مجاز نبوده و نیاز است، معلم با جدیت تمام، عمل ارزشیابی را انجام دهد. البته، نوع موقعیت‌های ارزشیابی، به‌طور کلی بایست در سطح عمومی فراگیران باشد و از دامنه محتوا و توان و سطح یادگیری‌های پیشین فراگیران خارج نباشد.

۶) جامعیت ارزشیابی تربیتی:

در ارتباط با مقوله مصادیق آزمایش الهی، با یک گستره‌ای از آزمایش‌ها از سختی‌هایی که به انسان می‌رسد، موفقیت‌هایی که نصیب وی می‌شود، دارایی‌ها، سوگندهای فرد، و سوسه شیطان تا فرامین الهی مواجه هستیم. این گستره، موجب می‌شود فرد از جهات مختلف سنجیده شده و شناخت جامعی از وضعیت اعتقادی وی فراهم گردد. در فرایند ارزشیابی تربیتی نیز بایست، چنین جامع‌نگری رسوخ نموده و از طریق جمع‌آوری اطلاعات جامع و چندبعدی از رفتار و عملکرد فراگیر، نسبت به شناخت دقیق و همه‌جانبه وی در سویه‌های مختلف دانش، مهارت و نگرش عمل گردد و از قضاوت تک‌بعدی و لحظه‌ای پرهیز گردد. تنها در این صورت است که می‌توان همون‌ها و بازخوردهای مناسب را به فراگیر در جهت بهبود و اصلاح عملکردش ارائه نمود.

۷) بصیرت آفرینی در جریان ارزشیابی تربیتی:

آموزش‌های درون‌مدرسه‌ای بایست بصیرت‌آفرین و زمینه خروج فراگیر از عالم گمراهی و جهل و ورود به عالم روشنایی و معرفت باشند؛ ازاین‌رو، فرایند ارزشیابی بایست با ملاک قراردادن فهم معنا و ادراک عمیق و عملگرایی نسبت به آموزه‌های تربیتی، بگونه‌ای طراحی و اجرا شود که این مهم را محقق کند. شایسته است، نظام تربیتی کشور، پایه محتوای کتب درسی در مقاطع

مختلف تحصیلی را بر نهاده‌سازی موضوعات و جایگزینی پرورش به‌جای تاکید بر حفظ محتوای کتب، استوار گرداند که به نوعی جنبه مهارتی و کاربردی دارد.

نتایج پژوهش حاضر با پژوهش‌های شریفی (۱۴۰۲)، ترخان و هادوی‌نیا (۱۴۰۲)، جلالی (۱۴۰۱)، کریمی‌نیا و همکاران (۱۴۰۰) و صالحی (۱۳۹۴) همخوان بوده و منافاتی ندارد.

نکته پایانی، اینکه، نعمت آزمایش الهی یک نعمت لازم و ضروری است که نقش وتویی در رستگاری انسان‌بازی می‌کند. لذا اگر فرد اقدام عملی نسبت به کسب موفقیت در آن نکند، قطعاً بازنده و زیانکرده خواهد بود. بر همین مبناء، ارزشیابی تحصیلی تربیتی امری مسلم و واجب در موفقیت آموزشی و تربیتی فراگیر است که اهتمام ویژه می‌طلبد.

Reference

قرآن کریم

- Alavi, Seyyed Hamid Reza, Haj Gholam Rezai, Mahnaz (2017). Educational Evaluation: The Place of Evaluation in Values Education. Quarterly Journal of Knowledge. 26(6), 29-41. [In Persian]
- Bagheri, Khosrow, Sajjadih, Narges, and Tavassoli, Tayyiba (2015). Research Approaches and Methods in the Philosophy of Education. Tehran: Cultural and Social Studies Research Institute. [In Persian]
- Bani Assar, Amir; Zahra, Seyyed Masoumeh; Al-Sharaa, Fatima (1403). Factors of Human Failure in Divine Exams and Its Role in the Good Ending. Bi-Quarterly Journal of Quranic and Hadith Research. 6(10), 65-84. [In Persian]
- Haji Babaei, Hamid Reza (2015). The Educational Strategy of Divine Trial in the Quran. Quarterly Journal of Interpretive Studies, 6(23), 141-158. [In Persian]
- Hassani, Mohammad. (2008). Guide to Implementing Descriptive Qualitative Evaluation in the Classroom. Tehran: Abed. [In Persian]
- Ibn Fars, Ahmad. (1404 AH). Dictionary of Language Quantities. Vol. 9: Islamic Propaganda Office. [In Persian]
- Jalali, Seyyed Mohammad Fardin (2001). The Divine Tradition of Trial and Methods of Enduring Calamity from the Perspective of the Quran and Hadiths. Quran in the Mirror of Research. 9(17), 99-117. [In Persian]
- Kafashan, Mohammad, Khairollah, Ezzatollah (2017). Competency-based evaluation based on religious teachings and the fundamental transformation document, the growth of technical and vocational education and knowledge, 46, 182-198. [In Persian]
- Kariminia, Mohammad Mahdi; Saadi, Hajar; Ansari Moghadam, Mojtaba (1400). An exploration into the goals of divine tests with a focus on Quranic-narrative propositions. Journal of New Achievements in Human Sciences Studies. 4(41), 167-177. [In Persian]
- Makondi, Mohammad (1400). Investigating teachers' perspectives on the implementation problems of the qualitative-descriptive evaluation plan in elementary school and providing solutions to overcome them. Quarterly Journal of Research on Islamic Education Issues. 29(51), 213-235. DOR: [20.1001.1.22516972.1400.29.51.8.0](https://doi.org/10.22516972.1400.29.51.8.0) [In Persian]
- Maleki, Yadollah; Pour Abdoli, Seyyed Mohammad Ali; Khatminijad, Seyyed Mohammad (2014). The relationship between affluent lifestyle and the adoption of the divine tradition of Istidraj from the perspective of the Quran and Hadith. Scientific Quarterly of Quranic Studies. 14(55), 459-480. [In Persian]
- Malekizadeh, Ali Asghar; Khoshbakht, Fariba; Alborzi, Mahboobeh (2013). The harm of qualitative-descriptive evaluation in elementary schools: A qualitative study. Journal of Qualitative Research in Curriculum. 4(12), 86-114. [In Persian]
- Maykut. P. and Morehouse, R. (1994). Beginning Qualitative Research. London: The Falmer press.
- Pakzad, Abdul Ali. (2008). Trial and Testing in the Quran. Quranic Research. 54, 355-349. [In Persian]
- Qurashi, Ali Akbar (1371). Quran Dictionary. Vol. 6. Tehran: Dar Al-Kutb Al-Islami. [In Persian]
- Ragheeb Isfahani, Hossein bin Mohammad. (1995). Vocabulary of the Words of the Quran. Translation and research: Seyyed Gholamreza Khosravi Hosseini. Vol. 9 Tehran: Mortazavi Publications. [In Persian]

- Salehi, Akbar (1394). Philosophy of testing and testing in the Quran and narrations and its constructive role in human education. *Journal of Educational Insights in the Quran and Hadith*. 1(2), 97-112. [In Persian]
- Sattari, Ali; Shahson, Marzieh; Samadi, Purorin (1402). Evaluation components and quality in Islam. *Quarterly research in Islamic education issues*. 31(58), 353-369. [DOR: 20.1001.1.22516972.1402.31.58.11.1](https://doi.org/10.1001.1.22516972.1402.31.58.11.1) [In Persian]
- Sharifi, Salehe (1402). Semantics of the reactive companions of the word "test" in the Quran. *Quarterly Journal of Quran and Hadith Sciences*. 55(1). 123-141. [In Persian]
- Talebzadeh, Hamid; *Islamic Insight*, 8th edition, 1379 AH. [In Persian]
- Tarkhan, Qaim; Hadavinia, Ali Asghar (2003) entitled *Cognitive Analysis of the Tradition of Trial from the Perspective of the Quran*. *Scientific Quarterly Journal of Quranic Studies*. 4(53), 211-242. [In Persian]
- The Holy Quran (1396). Translated by Mohsen Qaraati. Tehran: Awqaf. [In Persian]
- Turner, C. (2000). Investigating washback from empirically derived rating scales: background and initial step in a study focusing on ESL speaking at the secondary level in Quebec schools, paper presented at annual language testing research colloquium, van couver, bc. 22.
- Umm Wolf, Richard (1401). *Educational Evaluation*, translated by Alireza Kiamanesh. Tehran: University Publishing Center. [In Persian]
- Zakiri, Mokhtar et al. (2003). *Principles and Methods of Thinking-Centered Teaching*. Tehran: Jihad Daneshgah. [In Persian]

